

TIESĪBU NORMAS IZPRATNES TRANSFORMĀCIJA LATVIJAS TIESĪBU SISTĒMĀ: CEĻĀ NO SANKCIJAS UZ SOCIĀLO ATZĪŠANU

TRANSFORMATION OF CONCEPT OF LEGAL RULE IN LEGAL SYSTEM OF LATVIA: ON THE WAY FROM SANCTION TO SOCIAL ACCEPTANCE

Sandis Bērtaitis, Mg. iur., Bc. phil.

Rīgas Juridiskās augstskolas vieslektors

Summary

Article refers to a case law of the Constitutional Court of Latvia that transforms the understanding of a legal rule. In a light of recent case law, the author turns to John Austin's *command theory* of law defining law as the command of a sovereign backed by force. Consecutively, author turns to the criticism by Herbert Hart that does not give chances for the Austin's *command theory* to survive. Moreover, author reflects on the social acceptance theory of Hart, i.e., that the law cannot ultimately be grounded in force, but rather in social acceptance. The author concludes Latvia has seen a transformation of the concept of legal rule by abandoning the idea that the quintessence of the legal rule is expressed by coercion. Instead, Latvia has followed the social acceptance theory of Hart.

Atslēgvārdi: tiesību norma, sankcija, sociālā atzišana

Keywords: legal rule, sanction, social acceptance

Ievads

Latvijas tiesiskajā domā ilgstoši ir dominējis viedoklis, ka par tiesību normu iespējams runāt, ciktāl tās piemērojamība ir nodrošināta no valsts tiesu vai izpildu varas puses piespiedu kārtā. Tādējādi tiesību normas obligātā pazīme ir bijis apstāklis, ka pastāv piespiedu līdzekļi, lai panāktu šo priekšrakstu ievērošanu. Šādā kontekstā šajā rakstā sankcija (plašākā nozīmē) nozīmē sodu vai citu piespiedu mehānismu (ietekmēšanas līdzekli), kas ar valsts varas palīdzību tiek izmantots tiesību normas izpildes nodrošināšanai.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa (turpmāk – Satversmes tiesa) savā pastāvīgas vēstures vēsturē daudzkārt ir bijusi avangardiska, progresīvi uzlūkojot dažādus tiesību jautājumus. Viens no šādiem gadījumiem ir arī tiesību normas koncepta pārskatīšana. Proti, runa ir par Satversmes tiesas 02.07.2015. spriedumu tā saucamajā valsts karoga lietā jeb lietā Nr. 2015-01-01 “Par Latvijas valsts karoga likuma

7. panta pirmās un otrās daļas un Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.⁴³ panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 100. pantam”.¹

Minētais Satversmes tiesas spriedums iezīmēja pavērsienu Latvijas tiesiskajā domā pēc neatkarības atjaunošanas attiecībā uz tiesību izpratni, un tam ir nozīme gan tiesību filozofijas, gan tiesību teorijas līmenī. Marginālas tiesību situācijas kontekstā Satversmes tiesa nonāca līdz tiesību filozofijas pamatjautājumam – kas ir tiesības? Tiesību teorijas terminoloģijā tas nozīmēja iezīmēt to elementu saturu, kuri veido jēdzienu “tiesību norma”, tostarp atgriezties pie jautājuma, vai tiesību normas piemērošanas piespiedu līdzekļu esība konstituē pašu tiesību normu.

Raksta mērķis ir ideju vēstures perspektīvā aplūkot transformāciju Latvijas tiesiskajā domā par sankciju kā tiesību normu veidojošu elementu. Šī mērķa sasniegšanai autors vispirms pievērsīsies Satversmes tiesas spriedumam valsts karoga lietā un tā izvirzītajai problemātikai, tad atspoguļos klasiskā un modernā tiesību pozitīvisma diskusiju aplūkojamā jautājuma kontekstā, kā arī pievērsīsies Satversmes tiesas prakses iezīmētajam pavērsienam Latvijas tiesiskajā domā.

1. Satversmes tiesas spriedums valsts karoga lietā un tiesnešu atsevišķās domas

Pievērsoties tuvāk Satversmes tiesas spriedumā formulētajai tēzei, vispirms īsi jāraksturo lietas apstākļi. Lieta tika ierosināta pēc kādas privātpersonas konstitucionālās sūdzības – viņa bija administratīvi sodīta par to, ka pie viņai piederošās dzīvojamās ēkas neesot novietots Latvijas valsts karogs sēru noformējumā Latvijas valsts karoga likumā² noteiktajā dienā – 14. jūnijā. Konstitucionālās sūdzības iesniedzēja norādīja, ka šajā dienā esot rīkojusi ģimenes svētkus un neesot vēlējusies paust sēras.

Konstitucionālās sūdzības iesniedzēja apstrīdēja normu, kas uzlika pienākumu noteiktās valsts svētku dienās novietot Latvijas valsts karogu pie fiziskajām personām piederošām dzīvojamām ēkām, un normu, kas paredzēja administratīvo sodu par Latvijas valsts karoga nepacelšanu likumdevēja noteiktajās dienās vai gadījumos.

Satversmes tiesa, uzklauset Saeimu un dažādas lietā pieaicinātās personas, spriedumā nonāca pie secinājuma, ka apstrīdētās Latvijas valsts karoga likuma normas ir atbilstošas Latvijas Republikas Satversmei³ (turpmāk – Satversme). Satversmes tiesa norādīja, ka pienākums novietot Latvijas valsts karogu pie dzīvojamām ēkām stiprina valstisko apziņu un līdz ar to arī demokrātisku Latvijas Republiku. Tāpēc tiesas ieskatā apstrīdētās normas leģitīmais mērķis ir aizsargāt Latvijas demokrātisko valsts iekārtu.

Satversmes tiesa arī atzina, ka apstrīdētajās Latvijas valsts karoga likuma normās ietvertais pienākums ir piemērots līdzeklis leģitīmā mērķa sasniegšanai, šī mērķa sasniegšanai nav saudzējošāku līdzekļu, un tiesību normas adresātiem uzliktais pienākums pēc būtības ir samērīgs. Satversmes tiesa norādīja, ka pilsoniskais pienākums novietot Latvijas valsts karogu pie dzīvojamām ēkām dod būtisku labumu visai sabiedrībai un tas ir lielāks par nodarīto kaitējumu indivīda tiesībām.

¹ Satversmes tiesas 16.07.2015. spriedums lietā Nr. 2015-01-01. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 129.

² Latvijas valsts karoga likums: LV likums. Pieņemts 29.10.2009.

³ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922.

Tomēr vienlaikus Satversmes tiesa atzina, ka apstrīdētā norma, kas nosaka sodu par Latvijas valsts karoga nenovietošanu pie fiziskajām personām piederošām dzīvojamām ēkām, ir neatbilstoša Satversmei. Šajā rakstā sevišķi būtisks ir tiesas secinājums, ka soda paredzēšana par pienākuma neizpildi maina indivīda pamattiesību ierobežojuma juridisko dabu. Proti, pastāv pamatota iespējamība, ka Latvijas valsts karogs pie dzīvojamās ēkas tiek novietots noteiktā soda dēļ, nevis atceroties Latvijas valstij nozīmīgos vēsturiskos notikumus.⁴

Spriedumā Satversmes tiesa atgādināja, ka indivīdam ir pienākumi pret sabiedrību un šādu pienākumu noteikšana ar likumu ir pamatota, tomēr soda noteikšana pilsoniska rakstura pienākumu izpildes nodrošināšanai ir atzīstama par samērīgu tikai izņēmuma gadījumos. Demokrātiskā valstī līdzās imperatīviem līdzekļiem jārada arī vispārīga rakstura priekšnoteikumi labprātīgai pilsonisko pienākumu izpildei, kas primāri sakņojas nevis bailēs no soda, bet gan valstiskajā apziņā un attiecīgi izpaužas indivīda rīcībā un uzvedībā.⁵

Divus mēnešus pēc minētā sprieduma pieņemšanas tika publicētas divu Satversmes tiesas tiesnešu – Kaspara Baloža un Kristīnes Krūmas – atsevišķās domas, kurās tika kritizētas vairākas Satversmes tiesas spriedumā izteiktās tēzes.⁶ Diskusijas par Satversmes tiesas skarto tiesību jautājumu tiesību speciālisti turpināja arī vēlāk.

Satversmes tiesas tiesnešu K. Baloža un K. Krūmas atsevišķajās domās par spriedumu tika izteikta piekrišana Satversmes tiesas atziņai, ka nepieciešams stiprināt valstisko apziņu, taču par pārāk vispārinātu un nepamatotu abi tiesneši uzskatīja spriedumā ietvertu pieņēmumu, ka valsts karogs Saeimas noteiktajās svētku un atceres dienās pie ēkām tiek novietots galvenokārt tāpēc, ka dzīvojamo māju īpašnieki baidoties no soda. Tiesnešu ieskatā neatkarīgi no motivācijas, kuras dēļ persona pilda likuma prasības, valsts rīcībā ir jābūt arī piespiedu līdzekļiem, lai panāktu to, ka persona ievēro tiesību normas.⁷

Atsaucoties uz vācu tiesību teorijas zinātniekiem, tiesneši uzsvēra, ka valsts pieņemtas vai atzītas tiesību normas raksturo tas, ka to ievērošanu var panākt piespiedu kārtā; nenosakot sankcijas par nepakļaušanos tiesību normai, var rasties šaubas par šīs normas kvalitāti, bet tiesiska valsts zaudē autoritāti un ticamību.

Zīmīgi, ka abu Satversmes tiesas tiesnešu vērtējumā apstrīdētās Latvijas valsts karoga likuma normas ar spriedumu ir kļuvušas par deklaratīvām normām, kas personām uzliek vienīgi morālu pienākumu. Ja likumdevējs tiesību normās noteicis personām objektīvu pienākumu, tad jābūt arī tiesiskiem piespiedu līdzekļiem, ar kuriem var panākt šā pienākuma izpildi.⁸ Tāpēc abu tiesnešu ieskatā apstrīdētā Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa⁹ norma bija atzīstama par atbilstošu Satversmei.

Iepriekš rezumētajai diskusijai 2015. gadā Latvijas tiesību sistēmas kontekstā par sankciju kā tiesību normas daļu ir gara vēsture Rietumeiropas tiesību filozofijā. Par šo pašu jautājumu tiesību pozitīvisma doktrīnā, kas būtiski ietekmējusi tiesību teorijas pamatnostādnes, tika diskutēts divu gadsimtu garumā. Lai pienācīgi

⁴ Satversmes tiesas 16.07.2015. spriedums lietā Nr. 2015-01-01, 16.5.p. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 129.

⁵ Ibid., 16.6.p.

⁶ Satversmes tiesas tiesnešu Kaspara Baloža un Kristīnes Krūmas atsevišķās domas lietā Nr. 2015-01-01. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 171.

⁷ Ibid., 5.3. p.

⁸ Ibid.

⁹ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LV likums. Pieņemts 07.12.1984.

novērtētu aktualizētās problēmas dziļumu, ideju vēstures perspektīvā būtu jāpalūkojas uz šīs diskusijas iepriekšējo norisi un tajā izteiktajiem viedokļiem.

2. Klasiskais tiesību pozitīvisms: Džona Ostina komandu teorija

Par sankciju kā tiesību normas sastāvdaļu tradicionāli ir interesējies tiesību pozitīvisms. Klasiskā tiesību pozitīvisma "tēvs" Džons Ostins (*John Austin*, 1790–1859), izvēršot un sistematizējot sava drauga Džeremija Bentama (*Jeremy Bentham*, 1748–1832) tēzes, 1832. gadā Londonā publicētajā grāmatā "Jurisprudences tvēruma noskaidrošana" izklāstīja tiesību pozitīvisma centrālās tēzes, kas fundamentāli ietekmēja turpmāko tiesību pozitīvisma attīstību.

Līdzīgi kā vēlākie tiesību pozitīvistu, arī Ostins bija norūpējies par jurisprudences konceptuālu "tīrību" no tai nepiederošiem elementiem. Tāpēc viņš kā savas mācības pamatuzdevumu izvirzīja pareizu jurisprudences tvēruma jeb priekšmeta noteikšanu, izslēdzot no tā dažādus objektus, kuri iekļauti tikai līdzības vai analogijas dēļ, bet šāds iekļāvums Ostina ieskatā ir bijis nepamatots.¹⁰

Lai panāktu izvirzītā uzdevuma izpildi, Ostins vispirms pievērsās likuma būtības pareizajai izpratnei un to veidojošām pazīmēm. Savukārt no šīs pozīcijas bija skaidri redzams, kuri elementi ir nepamatoti saistīti ar jurisprudences jēdzienu.

Ostins savu tiesību koncepciju izklāstīja analītiskās filozofijas tradīcijā, tāpēc pastiprināti pievērsās jēdzienu analīzei, proti, izklāstīja savu tiesību koncepciju, pēc iespējas precīzāk definējot svarīgāko jēdzienu saturu. Savas domas pamatojumam Ostins lietoja vairākus savstarpēji saistītus jēdzienus, tādus kā likums, komanda, pienākums, sankcija, pavēlnieks jeb politiskais suverēns, pakļautais u. c.

Ostins tieši norādīja, ka jurisprudences priekšmets ir pozitīvais likums šaurā nozīmē – likums, kuru nosaka pavēlnieks saviem politiski pakļautajiem cilvēkiem. Likumus rada politiskais suverēns, kas īsteno augstāko un tam pakļauto pārvaldību.¹¹

Līdzās suverēna noteiktajiem likumiem Ostins atzina arī cita veida cilvēka radītus likumus, kurus nenoteic suverēns, izmantojot savu politisko varu. Pie šādiem likumiem tika pieskaitīti morāles likumi, reliģijas likumi un likumi, kurus noteic sabiedriskais viedoklis (piemēram, pieklājības vai modes noteiktie likumi). Lai gan Ostins tos dēvēja par likumiem, viņš uzsvēra, ka tie ir dēvējami par likumiem tikai neīstā nozīmē.

Galveno nošķirumu veidojošo pazīmi starp pozitīvajiem likumiem un tiem nepamatoti pielīdzinātiem likumiem Ostins izklāstīja šādi: katrs likums tā īstajā nozīmē ir komanda jeb, precīzāk, – komandas veids. Komanda nozīmē izteikt vēlmi adresātam darīt kaut ko vai atturēties no kādas darbības, bet šīs vēlmes pārkāpuma gadījumā adresātam tiks nodarīts noteikts kaitējums. Komanda atšķiras no citiem vēlmju paziņojumiem nevis ar paziņojuma imperatīvo stilu, bet ar komandas izteicēja varu un nolūku nodarīt ko ļaunu vai sāpīgu, ja vēlme tiks ignorēta.¹²

Būt pakļautam kaitējuma riskam Ostina ieskatā nozīmē būt saistītam ar pienākumu izpildīt komandu, jeb, citiem vārdiem, tas rada pienākumu izpildīt komandu. Ja adresāts pat par spīti sagaidāmajam kaitējumam neizpilda tam

¹⁰ Austin J. *The Province of Jurisprudence Determined*. Lexington: Forgotten Books, 2012, p. VIII.

¹¹ *Ibid.*, p. 1.

¹² *Ibid.*, pp. 6–7.

paziņoto vēlmi, viņš pārkāpj savu pienākumu, ko rada izteiktā komanda. Tāpēc komanda un pienākums Ostina koncepcijā ir korelatīvi jēdzieni. Vienmēr, kad pastāv pienākums, ir paziņota komanda, bet vienmēr, kad ir paziņota komanda, pastāv pienākums.

Kaitējumu, kas ticami iestāsies, ja komanda tiks ignorēta, Ostins dēvē par sankciju jeb šaurākā nozīmē – sodu. Var teikt, ka komanda ir sankcionēta jeb “aprikota” ar sankciju. Ostins norāda, ka adresāts tiecas izpildīt komandu, baidoties no kaitējuma draudiem. Tāpēc, jo bargāka ir eventuālā sankcija un lielāka iespēja, ka tā tiks piemērota, jo augstāka ir komandas efektivitāte. Savukārt, ja sankcija ir niecīga vai nepietiekama, komandas efektivitāte ir zemāka.¹³

Ostins atzīst, ka adresāts tiecas izpildīt citas personas vēlmi arī tad, ja adresāts tādējādi var iegūt kādu priekšrocību vai labumu. Citiem vārdiem, motivāciju izpildīt vēlmi var radīt arī kāds potenciāli iegūstams labums. Tomēr Ostina ieskatā vienīgi sankcijas esamība var radīt saistošu pienākumu, jo cilvēks var arī neizvēlēties tiekties pēc labuma. Līdz ar to komandas jēdzienu nosaka vara un nolūks nodarīt eventuālu kaitējumu, nevis iespēja iegūt eventuālu labumu.

Pēc pozitīvā likuma būtības definējuma Ostins arī secina, kāpēc morāles un citi sabiedrības noteikti likumi nav likumi šī vārda īstajā nozīmē. Proti, tiem nav nekāda imperatīva rakstura – tie nerada juridisku pienākumu, un tie nav “aprikti” ar sankciju.¹⁴

Pie šādiem šķietamiem likumiem Ostins pieskaita arī deklaratīvus likumus, kas pieprasa noteiktu darbību vai atturēšanos no darbības, bet neparedz nekādu sankciju par tā pārkāpumu. Lai gan šādi nepilnīgi likumi izsaka vēlmi, nav nekādu iespēju piespiest paklausīt šādai vēlmei, tāpēc tie nav uzskatāmi par komandām. Nepilnīgi likumi, kamēr tie nav “apgērbti” ar juridiskām sankcijām, gluži tāpat kā reliģiski vai morāles likumi nevar radīt juridiskus pienākumus.¹⁵

Šajā rakstā nav iespējams vispusīgi aplūkot Ostina atstāto domu mantojumu, tomēr varētu jautāt, kā Ostins balsotu un motivētu savu viedokli Satversmes tiesnešu sapulcē valsts karoga lietā, ja viņam būtu dota iespēja kā tiesnesim piedalīties minētās lietas izskatīšanā. Ņemot vērā iepriekš minēto, ir skaidrs, ka Ostins iebilstu Satversmes tiesas spriedumam un savās atsevišķajās domās kategoriski iestātos pret Satversmes tiesas tēzi, ka tiesību norma varētu pastāvēt bez jebkādas sankcijas. Ostins nešaubītos, ka līdz ar sankcijas atcelšanu Latvijas valsts karoga likuma attiecīgā norma būtu zaudējusi savu juridiski saistošo raksturu un kļuvusi par deklaratīvu, jurisprudenci nepiederošu prasību.

3. Modernais tiesību pozitīvisms: Herberta Harta likuma koncepts

Pie Džona Ostina tiesību doktrīnas 20. gadsimta otrajā pusē atgriezās cits ievērojams tiesību pozitīvisms – Oksfordas Universitātes profesors Herberts Harts (*Herbert Lionel Adolphus Hart*, 1907–1992). Harts daudzējādā ziņā aizstāvēja Ostinu pret tā daudzajiem kritiķiem un noliedzējiem, sakot, ka Ostins ir nepareizi saprasts. Vienlaikus gan Harts arī revidēja vairākas Ostina iedibinātā klasiskā tiesību pozitīvisma tēzes, tostarp jautājumā par tiesību normas izpratni.

¹³ Austin J. 2012, pp. 8–9.

¹⁴ Ibid., p. 21.

¹⁵ Ibid., pp. 23–24.

1958. gadā izdevumā *Harvard Law Review* publicētajā esejā "Pozitīvisms un likuma un morāles nošķirums" Harts pievērsās populārajai Ostina idejai par likumu kā komandu. Viņš atzina, ka šāda likuma izpratne ir vērtējama kā kļūda. Pat vienkāršākā tiesību sistēma, ja tā tiek izprasta kā komanda, tiek sakropļota.¹⁶

Komandas, sankcijas un suverēna vienkāršā triloģija lidzinās bruņotam uzbrucējam, kurš savam upurim pavēl: "Atdod man savu naudu vai dzīvību!" Tiesību sistēmas gadījumā vienīgā atšķirība ir tā, ka bruņotais uzbrucējs pavēli izsaka lielam skaitam cilvēku, kuri ir pieraduši pie reketa un parasti padodas tam. Harts uzsver, ka likums noteikti nav bruņota uzbrucēja situācija un tiesiskā kārtība nav reducējama līdz piespiešanai.¹⁷

Atkārtoti un izvērstākā formā pie jautājuma par piespiešanas nozīmi tiesībās Harts atgriezās 1961. gadā savā grāmatā "Likuma jēdziens", kas vēlāk izpelnījās plašu uzmanību. Šajā darbā Harts izvērta Ostina komandas teorijas kritiku, norādot, ka tā ir pārmērīgi vienkāršota likuma izpratne.

Viņš uzsvēra, ka bruņota laupītāja un tā upura attiecības neatbaido likuma patieso raksturu un mūsdienās likuma izpratne ir būtiski atšķirīga. Lai gan vertikālā no "augšas uz apakšu" likumdošana var šķist pievilcīga savas vienkāršības dēļ, tomēr šāds skatījums nedod pareizu atbildi uz to, kas ir likums un kāpēc sabiedrība vispār ir likumpaklausīga.¹⁸ Šīs pozīcijas atspēkojumam Harts min vairākus argumentus.

Pirmkārt, pats likumdevējs likumu radīšanā ir saistīts ar noteiktu konstitucionālu kārtību, nevis patvaļīgu varas īstenošanu. Atšķirībā no bruņota laupītāja, kas upurim var dot patvaļīgas pavēles, likumdevēja darbu reglamentē tiesību normas. Otrkārt, tiesību sistēmā vienmēr ir tiesību normas, kas nenosaka konkrētu uzvedību, bet piešķir iespēju personām brīvi noteikt sev tiesības un pienākumus, piemēram, tiesību normas, kas reglamentē līgumu slēgšanu vai laulību. Treškārt, pastāv tiesību normas, kuru statuss nav noteikts ar likumdošanas aktu un kuru autors nav konkrēts politiskais suverēns, piemēram, paražu tiesības vai no tām radušās tiesību normas.¹⁹ Tāpat Harts norāda, ka likumam atšķirībā no uzbrucēja pavēles piemīt autoritāte, kas ir primāra attiecībā pret bailēm no soda.

Skatījumu uz tiesībām kā varas attiecībām Harts aizstāj ar tiesībām kā sabiedrības pašas vispārēji atzītu kārtību.²⁰ Harta ieskatā likumpaklausība ir saistīta nevis ar tiesiskās kārtības uzspiešanu ar likuma varas palīdzību, bet tiesiskās kārtības pieņemšanu jeb atzīšanu.²¹ Likums galu galā nesakņojas spēka pielietošanā,²² tāpēc sankcija nav obligāta tiesību normas sastāvdaļa un nav nepieciešams, ka sankcija būtu paredzēta par katru likuma pārkāpumu. Sankcijas funkcija ir pastiprināt juridisku pienākumu, nevis to konstituēt.²³

Ja tiesību norma nesakņojas vispārējā sociālajā atzīšanā, vienīgi uz piespiešanu balstīta pavēle pati par sevi nerada likumpaklausību un galējā situācijā var novest

¹⁶ Hart H. L. A. Positivism and The Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 1958, Vol. 71, No. 4, p. 602.

¹⁷ *Ibid.*, p. 603.

¹⁸ Hart H. L. A. *The Concept of Law*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 21.

¹⁹ *Ibid.*, p. 48.

²⁰ Hart H. L. A. 1958, p. 606.

²¹ Hart H. L. A. 2012, p. 55.

²² Sal. sk.: Leslie Green: Legal positivism. Pieejams: <https://plato.stanford.edu/entries/legal-positivism/> [aplūkots 16.03.2019.].

²³ Leslie Green: Legal Obligation and Authority. Pieejams: <https://plato.stanford.edu/entries/legal-obligation/#NonVolThe> [aplūkots 16.03.2019.].

pat pie revolūcijas.²⁴ Piemērā ar bruņoto uzbrucēju pavēle upurim atdot naudu raksturo vertikālas varas attiecības starp uzbrucēju un upuri, bet pēc būtības nerada upurim juridisku pienākumu.²⁵ Uz vardarbības piedraudējumu balstīta uzbrucēja pavēle nav atzīta sabiedrībā, tāpēc nekādos apstākļos nevar radīt iekšēju attieksmi pret pavēli kā pret pienākumu. Deviācija no šādas pavēles ir leģitīma un attaisnota.

Turklāt arī likumdevēja pozīcija balstās uz autoritāti – sabiedrība atzīst likumdevēja īpašās tiesības noteikt zināmu tiesisko kārtību.²⁶ Likumdevējs nav tikai vertikāli īstenotas virskundziskas varas nesējs jeb politiskais suverēns, kas būtu atsvešināts no sabiedrības un atbrīvots no pienākuma ievērot noteiktu kārtību likumdošanas procesā. Autoritāte nozīmē, ka likumdevēja pieņemto normu izpilde notiek nevis ar piespiešanu, bet brīvprātīgi, kur varas avots ir cieņa, uzticēšanās un atzišana. Likumdevēja autoritāte primāri nodrošina tiesību normu efektivitāti, proti, ka tiesību normas tiek pildītas.

Kāds varbūt jautās, kāda ir jēga likumam bez sankcijām. Harts atbildētu, ka tam ir tāda pati jēga kā likumam ar sankcijām – sniegt norādes, kā pareizi uzvesties. Sankcijas ir likuma plāns B. Plāns A jeb likuma iecere pēc noklusējuma ir tāda, ka visi adresāti pakļaujas likumam bez turpmākas uzraudzības.²⁷ Pat ja valsts rīcībā ir pieejami varas līdzekļi tiesību normas piespiedu izpildes nodrošināšanai, valsts primārais mērķis ir panākt labprātīgu tiesību normas izpildi, kad tiesību normas adresāta motivācija nebalstās uz bailēm no soda.

4. Pavērsiens Latvijas tiesiskajā domā

Atgriežoties pie Satversmes tiesas izskatītās valsts karoga lietas, ir redzams, ka Latvijas tiesiskajā domā ir notikusi zināma attīstība tiesību izpratnē, atsakoties no sankcijas kā obligāta tiesību normas elementa. Satversmes tiesa ir sekojusi Herberta Harta tiesību koncepcijai, norobežojoties no idejas, ka likuma kvintesenci izsaka piespiešanas instruments. Šis ir būtiski jauns tiesiskās izpratnes līmenis, kas pāraug agrāko izpratni par tiesībām kā vertikālām varas attiecībām, kas ir balstītas uz piespiešanu.

Šo transformāciju ir stiprinājuši arī citi nolēmumi, kur Satversmes tiesa ir uzsvērusi nepieciešamību obligāti rūpēties par tiesiskās kārtības autoritāti un sabiedrības uzticēšanos valstij un tiesībām. Piemēram, saistībā ar likumdošanas procesa kvalitāti 2018. gadā lietā Nr. 2017-17-01 Satversmes tiesa uzsvēra, ka demokrātiskā, tiesiskā valstī procesam, kurā tiek pieņemts tāds normatīvais tiesību akts, kas ierobežo personas pamattiesības, vajadzētu sabiedrībā viest pārliecību, ka pieņemtais akts ir tiesisks. Likumdošanas procesam jāatbilst normatīvajos aktos noteiktajām formālajām prasībām, kā arī jāveicina personu uzticēšanās valstij un tiesībām.²⁸

Savukārt 2019. gadā spriedumā lietā Nr. 2018-11-01 Satversmes tiesa norādīja, ka demokrātiskas tiesiskas valsts varas atzariem, tostarp likumdevējam, ir jātiecas

²⁴ Hart H. L. A. 2012, p. 59.

²⁵ Ibid., p. 85.

²⁶ Ibid., p. 58.

²⁷ Green L. Introduction. In: Hart H. L. A. 2012, p. xxx.

²⁸ Satversmes tiesas 12.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-17-01, 21.3. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 74.

uz to, lai personu uzticēšanās valstij un tiesībām, kā arī demokrātiska procesa izpratne arvien pieaugtu.²⁹ Būtiski, ka abos minētajos Satversmes tiesas spriedumos likumdevēja nepietiekamās darbības tiesību autoritātes nodrošināšanai noveda pie apstrīdēto tiesību normu atzīšanas par spēkā neesošām. No tā izriet, ka tiesību normas sankcijas trūkuma dēļ savu juridisko saistošo spēku nezaudē, turpretim sabiedrības uzticēšanās problēmas noteiktos gadījumos var pat novest pie šīs normas atzīšanas par spēkā neesošu.

Šāda pāreja neizslēdz iespēju likumdevējam paredzēt sodu par tiesību normu pārkāpumiem vai noteikt citus ietekmēšanas līdzekļus tiesību normas piemērošanai, tomēr nebūtu pamata pārspilēt sankcijas lomu tiesību normu efektivitātē un padarīt to par obligātu tiesību normas rekvizītu. Katrā tiesību sistēmā vienmēr būs tiesību normas, kuru īstenošana netiek panākta ar piespiešanu. Tiesību normas īstenošana līdzās piespiešanas mehānismiem tiek nodrošināta ar sociālo atzīšanu, kas sakņojas likumdevēja autoritātē un izriet no sabiedrības uzticēšanās valstij un tiesiskajai kārtībai.

Secinājumi

1. Sociālās atzīšanas koncepcija ir būtiska atslēga tiesību jēdziena izpratnei modernajā tiesību pozitīvisma doktrīnā, kas iedibināta 20. gadsimta otrajā pusē. Tā ir pārskatījusi 19. gadsimtā iedibinātā klasiskā tiesību pozitīvisma tēzes, atsakoties no idejas, ka tiesību kvintesenci izsaka piespiešana.
2. Latvijas tiesību sistēmā Satversmes tiesas prakse rezultātā ir transformējusies tiesību normas izpratne, sekojot Herberta Harta tiesību koncepcijai. Tā rezultātā tiesību normas izpratnē ir notikusi pāreja no sankcijas uz sociālo atzīšanu. Šo izmaiņu ietekmē sankcija vairs netiek uzskatīta par obligātu tiesību normas elementu, un ar tās palīdzību tiesību norma netiek konstituēta.

²⁹ Satversmes tiesas 06.03.2019. spriedums lietā Nr. 2018-11-01. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 48.